

R. Várkonyi Ágnes

A KIRÁLYI MAGYARORSZÁG
ÉS AZ ERDÉLYI FEJEDelemség A 17–18. SZÁZADI
BÉKETÁRGYALÁSOKBAN ÉS BÉKEKÖTÉSEKben

SZÉKFOGLALÓK
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

A 2007. május 7-én megválasztott
akadémikusok székfoglalói

R. Várkonyi Ágnes

A KIRÁLYI MAGYARORSZÁG
ÉS AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG
A 17–18. SZÁZADI
BÉKETÁRGYALÁSOKBAN
ÉS BÉKEKÖTÉSEKBEN

Magyar Tudományos Akadémia • 2013

Az előadás elhangzott 2007. október 11-én

Sorozatszerkesztő: Bertók Krisztina

Olvasószerkesztő: Laczkó Krisztina

Borító és tipográfia: Auri Grafika

ISSN 1419-8959

ISBN 978-963-508-681-8

© R. Várkonyi Ágnes

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Kiadásért felel: Pálinkás József, az MTA elnöke
Felelős szerkesztő: Kindert Judit
Nyomdai munkálatok: Kódex Könyvgyártó Kft.

E kivételes alkalommal az európai békerendszer kialakulása idején a királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség béketárgyalásairól és békekötéseiről lesz szó. Ismeretes, hogy a kora újkor fejleményei közül az egyik legszámottevőbb az, hogy létrejött a társadalmak, a nyelvek, a vallások, az államok változatos Európáját szabályozott megegyezésekkel általánosabb egységbe foglaló békerendszer. Az országok egymás közötti viszonyát pedig a békekötések és ezek révén a szövetségek kölcsönösen garantálták.

Vajon nem túlzás a királyság és a fejedelemség békekötéseit az európai békerendszer kialakulásával összevetve vizsgálni? Több körülmény figyelmeztet, hogy egyáltalán nem. Sőt egyenesen követelmény. A három részre szabdalt Magyarország kevéssé önálló vagy korlátozott szuverenitással rendelkező államaival is a kor nagyhatalmai folytattak megegyezési tárgyalásokat. Békekötéseiket pedig Európa úgyszólván valamennyi országa figyelemmel kísérte. A bécsi, londoni, párizsi, velencei, krakkói, hágai, stockholmi és más levéltárak és kéziratárak gazdag anyaga tanúsítja, hogy a magyar békekötések élénken foglalkoztatták a kormányokat, a diplomáciát és a közvéleményt. Az európai békerendszer kialakulásának három jellemző szakaszával pedig egybeestek a jelentős, magyar vagy Magyarországról döntő békekötések is: így 1606, 1645–1664 és 1699–1711. Hol van tehát a királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség helye az európai békerendszerben? Történetileg hiteles választ csak úgy remélhetünk, ha nem az egyes békekötések részleteit, hanem valamennyi közös struktúráját vizsgáljuk. Az évszázados folyamatot tekintjük át.

A téma nagy, időm megszabott. Ezért csupán a fő vonalak érzékeltetésére szorítkozhatok. Le kell mondanom arról, hogy idézzem régi és ifjabb kollégáim, az élők és az eltávozottak kitűnő munkáit. Nem utalhatok az európai békerendszerrel foglalkozó újabban különösen gazdag nemzetközi szakirodalomra sem. Talán bölcsőbb lett volna egyszerűbb témát választanom. De látva, hogy Magyarország története rendre kimarad a 21. század tankönyveinek szánt Európa-történetekből, nem kerülhetem meg a kérdést.

Európa hosszú 17. századában állítólag összesen négy nap volt, hogy nem szóltak valahol a fegyverek. Európa háborúk verte évszázadában egyetlen nap sem volt, hogy ne foglalkoztak volna valahol a békével. Ekkor alakult ki a békekötések páratlanul gazdag kultúrája, tárgyalási rendje, forgatókönyve, retorikája. Most lett a békekötés a diplomácia különleges, szerteágazó területe és az államelméletek központi témája. Ünneplése tűzijátékokkal, zenével, táncokkal, színdarabokkal az uralkodói reprezentáció fontos része. Képzőművészete, szimbolikája áthatotta a kor gondolkodását. Festmények, érmek, szobrok, metaszetek, versek és emlékiratok sokasága őrzi a békéről a győztesek és a vesztesek élményeit és érték kategóriáit.

A béke fogalmának leggazdagabb meghatározásait valószínűleg Magyarországnak ez a háborúkkal terhelt évszázada hagyta ránk. A béke a legfőbb jó, a béke áldott, szent, boldogító, életadó. A béke „*a helyesen használt értelem*”. A béke közügy, közérdek, a béke igénye nemzetközi jog. Soha nem értelmezték Magyarország határai közé zártan. Az évszázadon az hangzik végig, hogy a királyság és a fejedelemség békekötése „*az egész keresztény világ javát és érdekét szolgálja*”. Egy erdélyi diák 1661-ben *De jure pacis* című disszertációjában máig ható érvénnyel határozta meg a béke fogalmát: a béke nem más, mint „*az emberi dolgok nyugodt szabadsága*”.

Bocskai István mindjárt a szabadságharc kezdetén, jelentős katonai sikereivel csaknem egy időben a következőképpen fogalmazta meg az ország társadalmának érdekét: „*szegény magyar nemzetünk számtalan vérontás miatt ennyire való elfogyásának*”

csak a béke vehet gátat. Megállapítását a modern demográfiai vizsgálatok eredményei igazolták: az 1592 és 1606 között Magyarország területén zajló hosszú háború hatalmas bevágást okozott a lakosság életfáján. A béke megteremtésével azonban Bocskainak munkatársaival együtt addig páratlan kihívásra kellett válaszolnia. A nagy kihívás az európai változásokat kísérő általános és országos válságban rejtett. Az előző század megújulásai, a reformáció, a könyvnyomtatás, a hadügyi forradalom, az új világgép, a katolikus reform, a világkereskedelem kitágulása és más tendenciák új megosztottságokkal jártak. Az általános krízist a Habsburg Birodalom súlyos kormányzati, katonai, pénzügyi és dinasztikus válsága terhelte meg. A körülményeket a kutatások alaposan feltárták. Emlékeztetőül néhány mozzanata.

Rudolf császár prágai udvarában létrehozta Közép-Európa páratlan tudományos, művészeti központját, de önkényesen uralkodott. A hosszú háború hatalmas költségei egyaránt kimerítették a birodalom országait, a tartományokat és a német fejedelemségeket. A hiányon nem segített a sorozatos birtokelkobzás, és nem oldotta meg a haditisztek helyi teljhatalma sem. Magyarország az értelmetlen állóháború, a nélkülözéstől félőrült katonák hadszíntere, zsákmánya és kiszolgáló háterszága lett. A császár kincstárába záratta a cseh és a magyar koronákat, jogászai diskurzusaira hivatkozva önkényesen betoldott törvénnyel megtiltotta a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, semmibe vette országai alkotmányát. A Habsburg fivérek, mindenekelőtt Mátyás főherceg, már évek óta próbálták megoldani a dinasztikus válságot. A birodalom országai egyöntetűen a háború lezárását követelték. Velence, Lengyelország, Anglia és Hollandia a gazdasági krízis miatt javasolt mielőbbi békét. A birodalom kiváló gazdasági szakembere, Zakariás Geizkoffler a katasztrofális pénzhiányra hivatkozott. Hiába volt azonban minden próbálkozás, Rudolf császár, a kormányzat militáns pártjának ösztönzésére is, az Oszmán Birodalom megsemmisítéséig kívánta folytatni a háborút.

Bocskai és kormányzóköre előtt kettős feladat állt: a békekötéssel újra kellett rendezni a Habsburg-dinasztia, a királyság és a fejedelemség viszonyát, helyre-

állítani az alkotmányt és lezárni a két nagyhatalom háborúját, vagyis stabilitást teremteni a térségben. Élhetek jó hagyományokkal, hiszen 1538-ban a két nagy diplomata, a Habsburg fivérek, V. Károly császár és I. Ferdinánd cseh és magyar király részéről Wese lundi érsek, Szapolyai János király részéről pedig Fráter György műve, hogy a Bécsben és Toledóban is aláírt váradi béke, bár célját, a török elleni összefogást nem érte el, olyan korszerű elveket is megfogalmazott, mint többek között a kölcsönös megbocsájtás követelménye.

A bécsi és a zsitvatoroki béke előkészítésében és megalkotásában azonban Bocskai és munkatársai politikai érzékén kívül államelméleti műveltségének volt rendkívüli jelentősége. A kor vállalkozó főura, a lengyelországi emigrációjából hazatért Illésházy István, a költő és diplomata Rimay János, az író és koronaőr Révay Péter és a humanista kassai bíró, Bocatius János ismerték a békekötés elvi kívánalmait.

A korszak államelméletei, Erasmus, Machiavelli, Bodin és főleg Justus Lipsius művei elméletileg új értékkategóriába helyezték a békét. Bocskai államférfiai, a tanácsosok, diplomaták úgyszólván kézikönyvként forgatták Lipsius *Politica* című művét. Lipsius sokat foglalkozott azzal, hogy a nagy birodalmak között a kisebb országokat nemcsak megilleti az önálló békekötés joga, hanem a nagyhatalmak között feszültséget levezető feladataik lehetnek. Javasolta, válasszák jól ki a meg egyezés időpontját. Vigyázzanak a béke minőségére, és számoljanak a különböző országok egymásrautaltságával. Lipsius fogalmazta meg a század békekötéseiben betlehemi csillagnak tekintett alapelvet: a győztesek nem büntethetik a veszteseket, a békében egyenlő lehetőséget kell, hogy biztosítsanak mindkét félnek. Korabeli magyar fordításban: „*a legyőzöttektől a győztes semmit el nem vehet, csak a bosszúállás szabadságát*”.

Itt a genezise a Bibó István először 1934-ben publikált tanulmányában megfogalmazott, majd elméletileg többször hangsúlyozott, a kora újkorra jellemző

megegyezései békének, szemben a 19. és a 20. századi békekötési gyakorlattal, a veszteséket megbüntető szankcionális békével.

Magyarország társadalmi, gazdasági viszonyai, megosztottsága a két világhatalom között a békekötésben sajátos megoldásokat követelt. Mellőzve a bécsi és a zsitvatoroki békét előkészítő tárgyalások részleteit, néhány körülményt említhetünk. Érvényesült a nyilvánosság: Bocskai a megegyezés pontjait az országgyűlés elé bocsátotta. A szövegek bekerültek a nemzetközi tájékoztatás áramköreibe.

A Habsburg–magyar megegyezés pontjait úgy szerkesztették meg, hogy belső és külső stabilitást teremtsenek. Az újabb kutatások szerint a vallásszabadság egyaránt vonatkozott a protestáns és a katolikus egyházakra. Az egyik kulcskérdés, hogy biztosítsák Magyarország védelmi erejét, rendezzék az új katonai együttes, a hajdúk helyzetét. A nagy létszámú hadsereg az államok legfőbb gondja lesz, mert kezelhetetlen: a katonaság a háborúból él. És mi legyen velük a háború után? Machiavelli már érzekelte a kérdés súlyát, és nyomatékkal jelezte: megoldást kell találni rá, hogy a hadsereg „szívesen hadakozzék a béke kedvéért, és ne igyekezzék megszavarni a békét a háború kedvéért”. Ez új aspektusból világítja meg Bocskai közismert és jól dokumentált döntését. Nemcsak az ország védelmi rendszerébe emelte a hajdúkat, hanem otthont adva nekik érdekeltté tette őket a békében. A Habsburg–török tárgyalásokon Bocskai mint Erdély fejedelme lett a mediátor. Megbízottai látták el a közvetítés feladatait, és a császár, valamint a háborús párt ellenállását úgy hidalták át, hogy a zsitvatoroki békét mint húsz évre szóló fegyverszünetet kötötték meg.

Nagy jelentőségű volt, hogy garanciális békét kötöttek. Bocskai tanácsosaival ragaszkodott hozzá, hogy a Habsburg–magyar megállapodást külső hatalmak garantálják. Lengyelország, a német fejedelemségek, Spanyolország és a pápai állam jóállását a császár nem fogadta el. Végül a bécsi békét Csehország, Alsó- és Felső-Ausztria, Morvaország, Stájerország, Szilécia garanciájával hozták tető alá.

Nemzetközi garancia és harmadik hatalom közvetítése a tárgyalásokon fontos meghatározói lesznek az európai békerendszernek.

A bécsi béke kölcsönösen megerősített pontjaiban a stabilitás igénye érvényesült. De hogyan gondolták megőrizni? Történész generációk vélték úgy, hogy Bocskai szabadságharca teljes nemzetközi elszigeteltségben zajlott. Ez a vélemény ma már nem tartható. Előkerült ugyanis a bécsi levéltárból Bocskai diplomatájának, Bocatius Jánosnak, annak idején elkobzott iratanyaga.

Mielőtt Bocatius 1605 végén bőséges propagandaanyaggal elindult Kassáról nyugati útjára, hogy utasítása szerint tárgyaljon a pfalzi, a brandenburgi és a szász választófejedelmekkel, kapcsolatot teremtsen a franciákkal és a németalföldi kormányzó követével, figyelmeztették, veszélyek várnak rá. Erre Illésházy István kijelentette: „*a nemzetközi jogot a császár nem fogja megsérteni*”. Illésházy tévedett, Bocatiust a császár letartóztatta, elvették óráját, pénzét, minden iratát, és a prágai vár börtönébe zárták. Öt évvel azután, hogy megszökött, emlékeit megírva, leszögezte mindezt „*a nemzetközi jog ellenére tették*”. Nyilvánvaló, Bocskai és kormányzóköre Európa több országával kezdeményezett kapcsolatot, és éltek a nemzetközi jog foglamával.

A bécsi és a zsitvatoroki békét Rudolf császár nehezen, kényszerből írta alá. Jelentőségük több, mint hogy lezárták a háborúkat, rendezték a királyság és a fejedelemség alkotmányos viszonyait, és hiányosságaik ellenére teherbíró megegyezést teremtettek a két birodalom között, továbbá utat nyitottak, hogy megoldják a dinasztia válságát. Egybevágott a krízissel küzdő Európa érdekével, hogy a térségben viszonylagos stabilitás legyen. Hajnal István, a „nagy újragondoló” történetíró figyelt fel rá, hogy a spanyol–németalföldi 1609. évi békéhez ez a magyarországi béke mintául szolgált, és a bécsi békére a század folyamán többször visszautalnak.

A század közepére a békerendszer új követelményeit kívánta meg az addigi háborúkat szinte elszigetelt, helyi konfliktusokká egyszerűsítő harmincéves hábo-

rá. Átfogta egész Európát, az élet minden területét, és addig páratlan méreteket öltött. 1645-ben, amikor Münsterben és Osnabrückben elkezdődtek a harmincéves háborút lezáró tárgyalások, Lippay György esztergomi érsek a következőképpen tudósította I. Rákóczi György fejedelmet: „*Mi soha nagyobb reménységben nem voltunk az universalis békeesség felől, mint mostan.*” Természetesen használja az univerzális béke nemzetközi fogalmát, miközben a magyarországi helyzet képtelenül rendhagyó. A királyság III. Ferdinánd révén a Habsburg Birodalommal vett részt a harmincéves háborúban. A fejedelemség mindvégig, legutóbb mint Svédország és Franciaország szövetségese, a másik oldalon harcolt. A tárgyalások kezdetén Osnabrückben magasra tették a célt: *Pax sit Christiana, Universalis et Perpetua*. Vagyis a béke legyen keresztényi, egyenlő esélyekkel rendezze el a győztesek és a vesztesek ügyeit. Legyen általános, érvényes minden országra. És végül legyen örökkévaló, vagyis hosszan tartó, belátható időre iktassa ki a háborút a kontinens történetéből.

Hogy elkerülhetetlen, arra a háború tapasztalata szolgált. Hogy lehetséges, arra a szervezőképesség, az új időtudat, az új világgép és az új tudomány adott reményt. A cseh felkeléssel kirobbant harmincéves háború felmérhetetlen pénzt nyelt el, addig nem tapasztalt méretű rombolást vitt végbe, és pusztított a csatateretek hiénája, a pestis. Vesztesek lettek a győztesek is. A harcterek és a felégetett falvak, a szétlőtt városok áldozatairól nincs pontos adat. Az országutakat ellepő csonka, béna rongyos roncsok, az egykori katonák megrázó látványát Callot híres metszetsorozatai örökítették meg.

Újabbán német történészek az átélők 19. századi utódaiban, a negyedik-ötödik generációban mutatták ki a háború sokkoló hatásait. A közös élményt, hogy a háború az emberiség legnagyobb büntetése, Rubens az őrjöngő Mars hadistent visszatartani próbáló Venust ábrázoló festményén fejezte ki: az összetört egyetértés, a meggyalázott termékenység szimbólumai közé helyezte az anyát ölében halott csecsemővel, azt jelképezvén – ahogy maga írta –, hogy a háború megöli

a jövőt. Festett egy fekete fátyolos nőt is a képre, amint magyarázta: a jövőjét gyászoló Európa szimbólumát.

A vesztfáliai béke megalkotói úgy vélték, a háborúk kora lezárható. A heliocentrikus világkép értelmezése szerint az Univerzumban a bolygók ütközésmentes járását biztosító pályák mechanizmusa az országok békés együttélésére is alkalmazható. Az Univerzum harmóniája a földi hatalmak között is megteremthető.

A hosszan tartó béke elveit Grotius dolgozta ki. A *De jure belli ac pacis* lapjain már 1625-ben átfogó igénnyel az országok és a nemzetek együttélésének legfőbb feltételét a nemzetközi joggal biztosított hatalmi egyensúly elvében fogalmazta meg. Minden ország felelős a másikért. A természetjog alapján a kisebb országok biztonságát nemzetközi oltalom szavatolja. Minden vonatkozásban védelem illeti a nőket és a gyerekeket, hiszen ők a jövő letéteményesei. És a történeti ökológia kutatója különösen méltányolja, Grotius a háború és béke jogáról szólva leszögezi, az erdőket is kímélni kell, mert a háborúban rengeteget szenvedtek a fák.

Ha lenne a 17. századi Magyarországon népszerűségi olvasmánylista, Grotiust az első öt-tíz között látnánk. Ismerték az erdélyi karteziánusok. Megvolt a nyugat-magyarországi, felvidéki főúri kastélyok, köznemesi kúriák, polgárotthonok és kollégiumok könyvtáraiban. Gondolatai különböző státusbeli, különböző vallású és anyanyelvű olvasókat kötöttek össze. A két országrész értékrendszerében a béke a közös és a legmagasabb érték kategória. Pázmány a következőt írta: „*Mert ha nekünk nem fáj nemzetünk fogyása, nem tudom kinek fájhat.*” Ugyanakkor Bethlen Gábor azon töprengett, hogy „*miképpen szerezhessék az én hazámnak, nemzetemnek egy állandó, tökéletes békeséget.*” Közös a tudat, hogy a békekötésnek alkotmányt biztosító jelentősége van. Közös az igény, hogy a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom megegyezéseit a magyarok részvételével kössék meg. Közös a meggyőződés, a háború és a béke ügyeiben a jó döntésekhez tudós értelmiségre, képzett államférfiakra van szükség. Mert a békekötés tudomány lett, nyelvek, országok, történelmek, kormányok és a jogi viszonyok alapos ismeretét követelte. Magas

szintű diplomáciai és érdekvérvényesítő képességeket kívánt. Az idevágó diskurzusok egyikéből idézek: „*Hazánk békeessége függ a jó tudós, értelemes tanácsos (tanácsosokkal körülülvett) fejedelmektől.*” Nem követhetjük a királyság és a fejedelemség politikáját. A cél: a két ország alkotmányának a védelme, önrendelkezésének a megerősítése. Ezt szolgálná a vesztfáliai béke.

III. Ferdinánd császár és magyar király részéről magyar államférfiak nem vettek részt a vesztfáliai tárgyalásokon, de kapcsolataik segítségével élénk figyelemmel kísérték. I. Rákóczi György fejedelemnek viszont érvényesítenie kellett Bethlen Gábor több szerződésben és megállapodásban, többek között a hágai szövetségben és a westminsteri szerződésben is rögzített követelményét, hogy Erdélyt foglalják be az univerzális békébe. Mert a fejedelemség jövője csakis az európai jelenléttel biztosítható.

Mivel a vesztfáliai békében több ország érdekeit kellett összeegyeztetni, az általános megállapodást részleges békekötésekkel készítették elő. Ilyen megegyezés született Linzben 1645-ben a fejedelem és a császár között. A császárt és magyar királyt Esterházy Miklós nádor, majd Törös János, a Magyar Kamara kiválóan képzett jogásza képviselte. A fejedelemség békebiztosi feladatait a tapasztalt diplomata, Kemény János és Lónyay Zsigmond látta el. A tárgyalások többkötetnyi anyaga tanúsítja, hogy az oktatás, az anyanyelvi műveltség szabadságát is magában foglaló egyházak ügyét hosszú viták után a bécsi békére is visszaulva rendezték. Kemény János azt is elmondja, hogy meg akarták vesztegetni, és ez nem egyedüli példa, szokványos jelenség az európai tárgyalásokon. A megállapodás fontos feltétele volt, hogy Erdély az „*universalis békeségből nem lesz kirekesztve*”.

A vesztfáliai béke nagyobb önállóságot biztosított a német fejedelmeknek, létrehozta a Bourbon- és a Habsburg-dinasztia ellentétének korlátozására a Rajnai Ligát, elismerte Svájc és Hollandia függetlenségét. Áthidalva a nehézségeket mint szövetségest foglalta be az univerzális békébe az Erdélyi Fejedelemséget. I. Rákóczi György nem is kívánt többet, és azzal hunyta le a szemét, hogy az „*ország*

külső szabadsága érdekében erdélyi fejedelem a vesztfáliai békében elértnél nagyobbat még nem cselekedett”.

Újabb az egyetemes békerendszer kialakulásához kötik az újkori Európa-tudat megjelenését. Érdekes történelmi pillanat: a széttört Magyarország két állama, a királyság és a fejedelemség összetartozását a vesztfáliai béke európai szinten fejezte ki. Európa közös asztalánál az oszmán protektorátus alatt lévő fejedelemség jelenlétét valószínűleg az is indokolta, hogy toleráns valláspolitikájával, a török kérdés kezelésével részese a hatalmi egyensúly megteremtéséért folyó küzdelemnek. A kortárs Bethlen János kancellár 1663-ban ezt így fogalmazta meg: *„Erdély Európának abban a szejletében fekszik, amelynek biztonsága összefügg a többi Európa biztonságával.”*

Az egyetemes szakirodalom a vesztfáliai békét a jövőt meghatározó fogalmakkal illeti: például az újkori Európa bölcsője, bábája, mérnöke, felnevelője. De számolnak hiányosságaival is. Ezekből és a hatalmi erőviszonyokban rejlő alternatívákból következnek a békerendszer kialakulásának harmadik szakaszát jellemző újabb fejlemények. Előadásom befejező részében röviden ezek néhány jellemzőjével foglalkozom.

Csehország a béke vesztese lett. Comenius 1648 őszén a svéd kancellárnak ezt így kommentálta: *„Bennünket teljesen kizártak ebből a békéből [...] Soha meg nem adják nekünk a lelkiismereti szabadságot.”* Talán ő az első, aki felismerte, hogy Csehország sérelme valójában az egész térség, Közép-Európa vesztesége. Súlyos következményekkel járt az is, hogy bár megemlítették a török elleni összefogás lehetőségét, a kérdést nem kezelték horderejének megfelelően. Fel sem merült, mi lesz Közép-Európa keleti térségével, ha visszafoglalják a félhold uralma alól.

Comenius éppen a vesztfáliai béke nürnbergi ratifikálása idején írta Tolnai Dali János sárospataki professzornak: *„Konstantinápolyból érkezett hírek szerint a Porta kimondhatatlanul fél a Németországban kötött békéitől. Attól tart, hogy a keresztény erők*

összefognak ellene.” És aki fél, az támad. 1645-ben, amint Európa hatalmai összeültek, hogy lezárják a keresztény országok háborúját, kifutottak a Földközi-tengerre az oszmán harci gályák, és kirobbant a velencei–török háború, elfogták Róma olaj- és sószállító hajóit, lőtték Zárát, veszélyeztették a Habsburg Birodalom déli tartományait, Krajnát, Karinthiát, Stájerországot és a megcsónkított Horvátország tengerpartjait. Aki tart a támadástól, az próbálja megelőzni.

A magyar politikában 1645-től új lendületet vett a kezdeményezés egy nemzetközi törökellenes szövetségre. Ezt célozta Jakusits György veszprémi püspök római útja és I. Rákóczi György kettős politikája. A linzi békét előkészítő biztosi instrukciójában leszögezte: „*a mi szegény nemzetünket az békességnél más meg nem tartja*”. Ugyanakkor a lengyelekhez a török elleni háború ügyében küldött követeket. Foglalkozott a török elleni összefogással Lippay érsek, a francia követtel tárgyaló Pálffy Pál nádor és a lengyel kapcsolatok kulcsembereinek is tekinthető Wesselényi. Zrínyi 1648-ban fogalmazta meg programját, és kezdte meg szervezkedését az oszmánok megszállta területek visszafoglalása érdekében. A kitérésnek szánt, de tragikus végű lengyelországi hadjárat ellenére II. Rákóczi György, majd Kemény János erdélyi fejedelmek a nemzetközi összefogás reményében mondták fel a török protektorátust.

Első olvasatra kiáltó az ellentmondás: Vesztfáliában állandó és örök békét írtak alá, és íme a magyarok háborút kezdeményeznek. Valójában nincs ellentmondás, hiszen ekkor már nyilvánvaló, hogy amíg a török hatalom bent van Európa szívében, addig nem némulhatnak el a fegyverek. Nemzetközi szövetség pedig aligha szerveződött volna, ha a vesztfáliai béke nem biztosítja a német fejedelmek önálló szövetzetési jogát külső hatalmakkal, és a francia érdekeltségű fejedelemségeket is magába foglaló Rajnai Liga elnöke, János Fülöp és Zrínyi összefogásával nem bontakozik ki az 1663–1664. évi törökellenes háború.

Ismeretes, hogy a keresztény fegyverek győzelme közben a Habsburg-kormányzat 1664 augusztusában megkötötte a vasvári békét. Magyarországon már

dédanyáink iskolai tankönyveiben is ugyanazzal az egyetlen jelzővel illették, mint gyakran manapság is: „szégyenteljes”. Feledésbe merült, hogy egész Európa tiltakozott ellene. Neveztek elsikkasztott győzelemnek, árulásnak a kereszténység ügye ellen, és Ghika havasalföldi vajda kijelentette: „*ez a béke minket megöl*”. Erkölcsi kategóriák, a tehetetlenség indulatos kitörései és a fájdalmas ítéletek azonban kevésbé világítják meg a lényegét.

A vasvári eljárást több körülmény hozta létre. Érvényesült a vesztfáliai békében korlátozott birodalmi érdek. Lényegét tekintve azonban az ekkoriban kidolgozott abszolutista államelmélet és dinasztikus szemlélet határozta meg ezt a fajta békekötési metódust. A magyarországi adatok egybevágóan a nemzetközi szakirodalom véleményével: a szélsőséges abszolutista békekötési eljárás eltér a vesztfáliai normáktól. Vasváron két szuverén nagyhatalom osztozkodott az uralma alá vetett országról. Lipót császár és kormányzóköre részéről „önhatalmú jogérvényesítés” történt. A béke pontjai közé iktatott Habsburg–török kereskedelmi szerződésben a központi kormányzat érdeke és az udvari arisztokrácia igénye érvényesült úgy, hogy a kereskedelemről kiszorították a magyarországiakat. Új hatalmi politikát próbált ez a béke legalizálni megerősödő merkantilista igényekkel. 1668 és 1675 között Hollandia, Velence, Párizs, Anglia újabb szerződésekkel biztosította jelenlétét a török piacokon. A politikai erőviszonyok átrendeződése veszélyeztette a vesztfáliai normákat. Az európai békerendszer további kiegészítésre, átgondolásra szorult.

A reneszánszsal megváltozott időtudat, az, hogy az idő érték, és a jövő megcsinálható, olyan értelemben adott új jelentőséget a békerendszernek, hogy az a következő generációk, nemzetek sorsát határozza meg. Comenius már 1668-ban az angol–holland háborút lezáró bredai béketárgyalásra kiadott *Angelus Pacis* című írásában kifejtette, hogy más népek, országok leigázásával, más földrészek elfoglalásával a javak felhalmozása felülmúlja a szükségleteket. Önkorlátozásra, Európának a békén őröködő közös és független intézményre lenne szüksége. Szép

alom volt, de kivihetetlen. A magyar politika más, realisabb utakkal próbálkozott. Rákényszerült.

A vasvári béke volt az első lépése a magyar alkotmány felfüggesztéséhez vezető Hocher-féle militáns abszolutizmus politikájának. A békét az uralkodó titokban kötötte meg. A magyar főméltóságokkal tartalmát nem, csak a tényét közölte. A vármegyék még az 1669. évi gyűléseiken is hiába kérték, hogy megismerhessék. Válasz nélkül maradt Wesselényi nádor alkotmányos óvása és Lippay érsek hivatkozása a törvényekre. Az oszmán felfogás szerint nincsenek határok, a mindennapi portyákkal elért területek adófizető hódoltsággá váltak. A magyar főméltóságok a vasvári béke súlyos következményeit korrigálni próbáló mozgalmuk miatt koncepció per áldozatai lettek.

Mégis a békekötésnek a vesztfáliai normákban lefektetett jogáért továbbra is heves harc folyt. 1679-ben Apafi fejedelem francia–lengyel–erdélyi szerződéssel elérte, hogy XIV. Lajos király és Lipót császár nymwegeni békéjébe befoglalják a fejedelemséget. 1681-ben XI. Ince pápa, Thököly és a Habsburg-kémszervezet figyelmeztetésére, hogy Kara Musztafa támadó hadjáratra készül, érvényesült a királysági politikusok követelése, Lipót császár visszaállította a magyar alkotmányt, a soproni országgyűlés összefoglalva a korábbi törvényeket is újra törvénybe iktatta a Magyar Királyság alkotmányos szintű részvételi jogát a Habsburg–török békekötésekben. 1682-ben a Thökölynek adott szultáni szerződés, az athname külön pontban szögezi le, hogy befoglalják a Habsburg császárral kötendő békébe. 1686-ban Apafi Mihály titkos szerződést kötött Lipót császárral, és az uralkodó megerősítette, hogy az Erdélyi Fejedelemség nem lesz kizárva a háborút lezáró békéből. 1687-ben Esterházy Pál nádori főméltóságának megfelelően ígéretet nyert, hogy a Habsburg-dinasztia örökös magyar királyságának megszavazása fejében a török hatalom alól visszafoglalt Magyarország berendezését a magyarok kezébe helyezi az uralkodó. 1691-ben a XI. Ince pápa védnöksége alatt a Habsburg Birodalom, Velence, Lengyelország, Oroszország szövetségéből létrejött Szent Liga haderejével és a magyarországi társadalom hatalmas anyagi és véráldozatával zajló,

az oszmán hatalmat visszaszorító háború lezárását előkészítő bécsi tárgyalásokon elfogadták, hogy az Erdélyi Fejedelemséget befoglalják a békébe.

Ezzel szemben a következő években győzött az a nézet, hogy a királyságot és a fejedelemséget a birodalomba tagolják. 1699 csikorgóan hideg januárjában a karlócai tárgyalásokon sem magyar főméltóság, sem erdélyi követ nem vehetett részt. A császári megbízott, gróf Wolfgang Oettingen tanácsos a Habsburg-kormányzat érdekét érvényesítette. Egyaránt elutasította a török békebiztos, Rami efendi és tárgyalásokat közvetítő angol követ, Lord Paget álláspontját, hogy az Erdélyi Fejedelemséget mint önálló államot foglalják be az ekkor még fegyverszünetnek nevezett megegyezésbe.

A török hatalom visszaszorítása Közép-Európa keleti régiójából azzal járt, hogy a térség új berendezkedése erősen befolyásolta az erőviszonyok alakulását. Döntő időpontban, mert Spanyolország trónjának a Habsburg- és a Bourbon-dinasztia között vitatott öröklése kilátásba helyezte a labilis erőviszonyok átrendezését. Ahogy II. Rákóczi Ferenc fogalmazott *„akár a francia, akár a Habsburg győze, felborul az európai hatalmi egyensúly”*. A töröktől megszabadult Magyarország Habsburg-berendezését lezáró békekötés tehát legitimálhatja az erőviszonyokat.

Az ország alkotmányos útjának alternatíváját II. Rákóczi Ferenc vázolta fel. A szabadságharc nemzetközi tájékoztatásra szánt kiáltványában a háború egyik okának a békéből történt kirekesztettségüket nevezte meg: *„sine nobis de nobis concluduntur”* – Karlócán nélkülünk döntöttek rólunk. Ezek a sokat emlegetett szavak az európai békerendszer Vesztfáliában megerősített alapelvének a követelményét fejezték ki.

A Rákóczi-szabadságharc, Közép-Európa leghosszabb szabadságharca előkészítésének terveiben, ugyancsak Grotius alapelveire ismerünk: *„a háború célja a béke”*. Az előzetes diplomáciai tájékozódások egyértelműen bizonyítják, hogy Rákóczi azzal a feltétellel kapcsolódott be Franciaország oldalán a spanyol örökös-

dési háborúba, hogy a királyság és a fejedelemség alkotmányának, államiságának elismerésével kerüljön be a küzdelmet lezáró univerzális békébe. Bercsényi Miklós 1703. június 15-én kelt memorandumában már a francia királytól kapott ígéretre hivatkozhatott, hogy *„ha békealkudozásra kerül a dolog, mi abból nem leszünk kizárva”*. A háború kirobbanásától kezdve megfigyelhető, hogy rendkívüli intenzitással építik ki a belső ellentétek kiegyenlítésére alkalmas államot, a Magyar Konföderációt, és a nagy nehézségek ellenére is szívésen szorgalmazzák, hogy kialakuljon a diplomáciai szervezet, kiépüljenek a sokirányú nemzetközi kapcsolatok. Grotius egyik alapelve: a háború alatt is készülni kell a békére. 1703 őszétől elkezdődtek a béketapogatódzások. Az 1704-ben sikertelen tárgyalásokat követően, az 1705 tavaszán trónra lépő I. József császár és magyar király törvényes tárgyaló félnek ismerte el a Magyar Konföderációt. A szécsényi országgyűlés törvénybe iktatta, hogy Anglia és Hollandia közvetítésével tárgyalnak a békéről. A Magyar Konföderáció kormányserve, a Szenátus pedig a miskolci tanácsülésen egyhangúan döntött a nemzetközi garanciáról.

Részvétel a nemzetközi békében, nemzetközi mediáció és garancia. Ezzel az univerzális békében helyet kívánó magyar politika Bocskai óta követhető elveit foglalták össze. De megfogalmaztak Magyarországot és a térség sajátos érdekeit érvényesítő és az európai békerendszer szempontjából lényeges új válaszokat is.

A 18. század elején az európai országok együttélésének feltételei – a lelkiismereti szabadság, a természetjog, a népek szabadsághoz, békéhez való joga és más érték kategóriák között – a hatalmi erőviszonyok kiegyenlítése elsőrendű fontosságú, mint az európai hatalmi egyensúly, következésképpen a béke biztosítója. Mennyiben érvényesült Közép-Európa keleti térségein, és mennyiben tényező Közép-Európa a hatalmi egyensúlyban?

Anglia, miként ismeretes, Hollandiával együtt a Habsburg Birodalommal alakított nagykoalíciót. De amint ezt Angyal Dávid már a múlt század elején jelezte, a század eleje óta számolt Közép-Európa és az Erdélyi Fejedelemség jelentőségével.

A spanyol örökösödési háború meghatározó fórumain az európai békerendszer direktívái szerint az erőviszonyok átrendezésében a hatalmi egyensúly elvét kívánta érvényesíteni.

1706 nyarán Rákóczi toleráns valláspolitikája, publicisztikája és Marlborough herceg hatása eredményeképpen angol és holland mediációval kezdődhettek el a megegyezési tárgyalások Nagyszombatban. A két mediátor, George Stepney és a holland Hamel-Bruyninx elismerte és magáévá tette a Magyar és az Erdélyi Konföderáció igényét a nemzetközi garanciákkal létrehozandó megegyezésre, állami önrendelkezésük biztosítása érdekében. Hogy a tárgyalások zátonyra futottak, azt Stepney a Habsburg-kormányzatnak a vesztfáliai normáktól eltérő és merev álláspontjának tulajdonította, és beláthatatlan bajok forrásának tekintette. Warre államtitkár pedig úgy vélekedett, hogy „*Európa közös ügye látja kárát*”.

Mi ez a közös ügy? Kevéssé ismert, de lényeges: Rákóczi már 1704 elején titkos diplomáciai körútra indította Ráday Pált, udvari tanácsosát a lengyel rendekhez, a svéd és a porosz királyokhoz, és ezt az utat a katonai helyzet változása szerint némi módosítással, más országokat bevonva, 1705-ben, majd 1707-ben megismételték. Azzal a céllal, hogy konföderációt hozzanak létre a szomszéd országokkal.

A tervekben több új elgondolás érvényesült. Ezek: az ország szabadságát csak úgy biztosíthatják, ha azzal a szomszéd ország is egyetért. A konföderáció többletet nyújt Európának: „*Hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának is szolgálni akarunk.*” A térség országainak szövetsége meghatározó tényező lehet az európai erőviszonyok kiegyenlítésében, az új hatalmi egyensúly megteremtésében. Kivédi a nagyhatalmak hódító igényeit, megakadályozza, hogy felosszák Lengyelországot. Érzékenyen követve az orosz–svéd háború gyors fordulatait is, Rákóczi javasolta, hogy a közép-európai országok szövetségét Anglia és Hollandia közvetítésével foglalják majd be a háborút

lezáró általános békébe. Vagyis a nyugati világot is érdekeltté kívánta tenni a térség békéjében.

Jelentős új fejlemény, hogy az 1705–1710-es években együtt jelent meg a királyság és a fejedelemség a béketervekben. Nemcsak Rákóczi elgondolásaiban. XIV. Lajos már 1705-ben hangsúlyozta, hogy Rákóczi mint erdélyi fejedelem jelenhet meg legitim uralkodóként az európai általános békekongresszuson, de „ezeket a követeket megbízhatják a Magyar Királyság érdekeinek képviselésével is”. Magyarország megbékélését Rákóczi a hágai és a gertruydenbergi békekonzferenciák programjához kívánta igazítani, vagyis mindent megtett, hogy az európai béke-rendszerben zárják le a háborút. Kiáltványai, országgyűlési tárgyalásai és a külföldet tájékoztató írásai bizonyítják, hogy a tárgyalásokat a teljes hazai és nemzetközi nyilvánosság elé terjesztette. Érvei között az emberi jog, a „természeti törvény”, a „lex naturae” és a „vinculum societatis humanae”, „az emberi társadalom köte- léke” egyetemes közös fogalmak.

1710. augusztus 19-én Rákóczi részletesen tájékoztatta a vármegyéket és a városokat, hogy külföldi mediációval megkezdik a béketárgyalásokat. Anna angol királynő levelei, a békebiztosok kötetekre tehető iratai és 1710 őszén a béketárgya- lások közvetítésének feladatait a bécsi angol és holland követ mellett ellátó Lord Peterborough küldetése azt bizonyítja, hogy Magyarország államisága védelmében kibontakozott magyar háború befejezése körül a külföldi hatalmak nem valami szubjektív jóindulatból tevékenykednek, hanem a kor európai békerendszerének direktíváit érvényesítették. Végül a béketárgyalások alkalmával a külföld tájékozta- tására kiadott röpiratokban, tájékoztató diskurzusokban Rákóczi koncepciójának megfelelően együtt olvasható Szent István *Intelmeinek* negyedik passzusa a hata- lom önkorlátozásáról és Grotius alapelve a védelmi háború jogosságáról.

Ismertes, hogy a háború befejezése nem Rákóczi elgondolása szerint tör- tént. A szatmári béke részleteivel ezúttal nem foglalkozhatom. Annyit mégis hangsúlyozok, hogy a megegyezé- ses béke alapelvei és Anglia álláspontja nem volt

hatástalan abban, hogy az ország megőrizhette alkotmányát. A veszteség azonban tagadhatatlan, Magyarország és Erdély nem lett részese az utrechti békével stabilizált univerzális békerendszernek. Rákóczi felfogása szerint ez a békerendszer nem tökéletes Közép-Európa biztonsága nélkül. A porosz király követének, Flemmingnek fejtette ki 1718 elején, miként lehetne az utrechti és a rastadti békét módosítani, hogy „*belyreállítsák az igazságos egyensúlyt Európában*”.

Tisztelt Hallgatóim! Vázlatos áttekintésem merituma: a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség sajátos viszonyai között a 17–18. századi békekötések az alkotmány védelmét szolgálták, és az ország európai jelenlétét biztosították. Beletartoznak az európai békerendszer kialakulásának folyamatába, sőt hozzájárultak kialakulásához. Stádiumai: kiút a válságból és stabilizáció; hatalmi egyensúly és létrehozni a hosszan tartó békét; végül az erőviszonyok átrendezésének részese-ként nemzetközi közvetítéssel és garanciával, a szomszéd országok szövetségében teremteni békét, hangsúlyozva, hogy a közép-európai országok meghatározó tényezői az európai hatalmi egyensúlynak. Kevéssé látványos, de számottevő része Európa és Magyarország közös történetének.

A 17. század végén a svéd királyi könyvtár folyosóján a vesztfáliai béke portrégáliájában az erdélyi követek képe emlékeztetett a magyarok részvételére az európai békerendszerben. Azután minderre a feledés fátyla borult. A vesztfáliai béke 20. századi évfordulóján, 1948-ban és az 1998. évi nagyszabású nemzetközi kiállításán Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség neve sem fordult elő. Ma is teljesen ismeretlen mindez külföldön. Holott ez, különösen ma, Európa számára sem érdektelen, a nemzeti történelem olyan egyetemes értéke, amelyről lemondanunk országunk és Európa mai viszonyai között lehetetlen. Hiszen, John Donne után némileg szabadon: minden ország a kontinens része, és ha egy rögöt elmos a tenger, azzal Európa lesz szegényebb.

